

Varifrån få vi... potatisen?

Återutgivning av text från 1927

En publikation från
e-boksbiblioteket.se

Varifrån få vi...
potatisen?

Återutgivning av text från 1927

Redaktör Mikael Jägerbrand

ISBN 978-91-7757-679-2

Copyright © 2020 Mikael Jägerbrand / Virvelvind Förlag, Lysekil.

Den här e-boken ges ut av E-boksbiblioteket Förlag (imprint)

Mer info: www.e-boksbiblioteket.se

Förord

I den här e-boken får du veta mer om en av våra allra vanligaste livsmedel: Potatisen.

Du får en kortfattad historik som innehåller mängder av spännande anekdoter om hur de olika härskarna i Europa gick tillväga för att få invånarna att börja odla den nya supergrödan.

Den här texten publicerades ursprungligen år 1927 i tidskriften "Varifrån få vi det? Något om de viktigaste produkter, som vi få från kulturväxterna" med rubriken "Potatisen".

Texten publicerades anonymt.

Eftersom den här texten skrevs på 1800-talet så innehåller den mått, ord och personer som inte är så bekanta i dag. Därför har vi kompletterat originaltexten med en kortfattad ordlista.

I den här e-boken publicerar vi originalets text ordagrant och helt utan ändringar, alla namn, uttryck och till och med felstavningar har behållits.

Varifrån får vi... potatisen?

Den här texten publicerades ursprungligen år 1927 i tidskriften "Varifrån få vi det? Något om de viktigaste produkter, som vi få från kulturväxterna" med rubriken "Potatisen". Texten och bilderna publicerades anonymt.

I våra dagar kunna vi knappast tänka oss en middagsmåltid utan potatis. De blygsamma knölnarna ha i sanning kommit till ära och anseende. Överallt i olika länder förstår man att uppskatta dem för deras goda smak och övriga goda egenskaper, och på många trakter äro de rentav befolkningens huvudnäringsmedel, så t. ex. på Irland, men icke alltid har potatisen kunnat glädja sig åt att åtnjuta ett sådant anseende. Den har haft mycket motstånd och många fördomar att kämpa mot, och den är jämförelsevis ny på européernas middagsbord.

Det första mötet. Amerikas upptäckt åstadkom, att mångt och mycket blev annorlunda i Gamla världen. Den medförde oerhört mycket nytt, och den hade också potatisen i sitt följe. Före denna tid hade man ingen aning om den i Europa, men inkaerna borta i Peru

visste bättre besked. De förstodo att värdera den. De hade tillochmed särskilda lagar och bestämmelser för dess odling. Då spanjorerna nu kommo över dit, funno de således även potatisen. Detta »världshistoriska möte», som man med full rätt kan kalla det, ägde rum omkring år 1550 på ett ställe i Perus kusttrakter.

Ett kyligt mottagande. När potatisen sedan kom till Europa, fick den ett ytterst kyligt mottagande. Det fanns visserligen en och annan förständig människa, som insåg, att den var ett utmärkt näringsmedel, men i det stora hela ville folk icke veta av den. Man tillade den alla möjliga olyckliga egenskaper och ville icke för något pris föra den till munnen. Men potatisen är en märkvärdig växt. Det finns ingenting poetiskt över den. Det kan sägas vackra ord om det gyllne vinet, om äppleblom och humlegårdar och om vajande sädesfält på de stora slätterna, men allt detta skulle få en rentav parodisk klang i förbindelse med potatisen. Men den är i stället i besittning av andra egenskaper, och den låter ingenting nedslå sig. Den har fått på sin lott att lindra hunger och nöd, att skapa välstånd på de fattigaste och kargaste trakter, och småningom har den också fått erkännande, men berättelsen härom är en hel roman, genom vilken man får en intressant inblick i vissa kapitel i världshistorien.

Då potatisen räddade engelsmännen. På Cromwells tid, då det stora inbördeskriget rasade i England, odlade man potatis i landet, men den var sannerligen icke högt skattad. Under den förbittrade striden mellan kungens och parlamentets anhängare sökte båda parter att skada varandra genom att ödelägga sädesfälten. Men ingen kom någonsin på den tanken att göra skada på potatisen, och det blev

därför den som räddade engelsmännen från hungersnöden. På detta sätt började man så småningom få klart för sig, hur värdefull den i själva verket var.

Den andre Treptolemos. På liknande sätt gick det i Schweiz. Också här var det den bittra nöden, som lärde folk att äta potatis. I den lilla staden Nyon och trakten däromkring led befolkningen fruktansvärt under följderna av en svår missväxt, som hade räckt i flera år. Då rådde en fogde vid namn Samuel Engel folket att odla potatis, och man följde också hans råd. Resultatet blev utmärkt. Invånarna funno i det nya näringsmedlet en utomordentlig ersättning för den fördärvade säden, och de visade sin tacksamhet mot Engel genom att låta prägla en guldmedalj med hans bild och underskriften »den andre Treptolemos», en övermåttan smickrande titel eftersom Treptolemos i den grekiska mytologien var en halvgud, som lärde människorna att använda sädeskornet.

Då kungen hjälpte potatisen. I Frankrike arbetade den store vetenskapsmannen Augustin Parmentier energiskt på att förmå sina landsmän att odla potatis, men utan framgång. De ville icke. Då fattade Parmentier ett raskt beslut. Han anhöll om audiens hos kung Ludvig XVI och framhöll för hans majestät, vilken utomordentlig växt potatisen var, men folk ville tyvärr icke ha något att göra med den, och här måste kungen hjälpa. Om han ville vara så nådig och införa den vid den kungliga taffeln, skulle det okunniga folket helt säkert komma på andra tankar. Ludvig XVI fann, att det var något sunt och klokt i Parmentiers förslag, och potatisen blev nu en stående rätt i Versailles. Kungen gick tillochmed ännu längre i sitt nationalekono-

miska intresse. Vid en hovfest bar han en bukett potatisblommor på sin guldsmidda rock, och drottning Maria Antoinetta hade en krans av friska potatisblommor i håret. Detta var före revolutionen, och ännu var majestätens vilja lag. Om han intresserade sig för potatisen, måste det förnäma Frankrike också göra det. Potatisblomman blev en tid på högsta modet, och man började också äta potatis.

Förbjuden frukt smakar bäst! Men den stora världen hade ännu icke följt exemplet. Parmentier var emellertid outröttlig, Det hjälpte ändå icke. Han erbjöd människor gratis potatis från sin trädgård, men man ville på inga villkor mottaga dem. Då försökte han med en list. Han hade några stora potatisland i närheten av Sablon, och nu lät han förkunna genom trumpetare, att var och en som åstadkom skadegörelse på hans potatisland eller stal hans potatis, skulle bli straffad med lagens hela stränghet. Han hade räknat alldeles rätt. Potatisen hade nu blivit en förbjuden frukt, och till följd härav började folk anse, att den smakade gott. Man började lugnt och stilla att vandra över Parmentiers potatisland om nätterna. Fastän han hade meddelat, att han skulle låta utställa vaktposter med laddade gevär, företogs dock ingenting för att hejda nattvandrarne. Och hur det nu var, så började potatisodlingen hastigt att bli mer och mer vanlig.

Potatis eller prygel. Fredrik den store av Preussen hörde också till potatisens anhängare. Han befallde, att varje bonde skulle ha ett potatisland. Bönderna åtlydde visserligen befallningen, men de åto naturligtvis icke potatisen. Då detta kom till kungens öron, ordnade han saken på sitt vanliga kraftfulla sätt. Bönderna fingo order att komma tillstädes i närmaste stad, där de funno stora fat med kokt po-

tatis framsatta, och nu måste de lydigt taga sitt parti och äta. Nekade de att göra det, stodo soldater uppställda för att giva de motspänstiga ett kok stryk.

Potatisen i Sverige. Oftast var det likväl krig och hungersnöd, som förskaffade potatisen heder och anseende. Det behövdes kraftiga medel för att lära människor att äta den, och man hyste de besynnerligaste fördomar emot den. Botanikerna betraktade den med misstroende, emedan den hörde till nattskattornas familj. Flera arter av denna familj äro nämligen kända för sina giftiga egenskaper. Tillochmed vår store botaniker Linné kan icke riktigt förlåta den dess härstamning.

Enkla människor hyste därför naturligtvis ännu mera misstroende mot den, och att börja med visste de icke heller riktigt vad de skulle taga sig till med den. Numera odlas potatis allmänt i Sverige. Det finns intet jordbruk och knappast någon trädgård, där ej potatisland finnas. Denna odling upptager i medeltal omkring 4,2 % av rikets odlade jordvidd.

Potatisen trivs bäst på lätt, sandig jord. Den odlas i ett stort antal sorter, som huvudsakligen avvika från varandra genom knölarnas storlek, färg, form och andra egenskaper. Dessa sorter ha uppkommit av sig själva under odlingen. Under förändrade yttre förhållanden kunna de urarta. En sort, som på ett håll prisas för vissa goda egenskaper, får på annat håll helt andra sådana.

I Sverige nämnes potatisen år 1558 i en förteckning över växter i Uppsala botaniska trädgård, utgiven av O. Rudbeck d. ä. I slutet av 1600-talet fanns den i flera trädgårdar, men först under 1700-talet hade den fått allmännare spridning. Sveriges Parmentier var kom-

merse rådet Jonas Alströmer, som redan 1723 erhöll denna växt från Frankrike genom de fabriksarbetare han då införskrev från detta land. Den odlades först på hans egendom Nollhaga, belägen i närheten av Alingsås.

Efter kriget 1762, då soldaterna i Pommern lärt känna och värdera potatisen, tog odlingen fart, i det att dessa började odla potatis vid sina torp. Men så underligt det än kan låta, fick odlingen sitt egentliga uppsving, först då man funnit, att av potatis kunde brännas brännvin. Detta råmaterial var nämligen billigare än säden, och nu, i husbehovsbränningens gyllne dagar, bedrevs potatisodlingen med sådan iver, att man klagade över att åkerbruket tillbakasattes.

Vartill användes potatis? Allteftersom potatisen fick större betydelse, uppfann man också en mängd maskiner att användas av potatisodlare. Drillplogar, sätt- och rensningsmaskiner, potatisupptagare och sorteringsmaskiner av många olika konstruktioner, ja till och med potatisskalningsmaskiner. I huvudsak användes potatisen såsom näringsmedel för människor och husdjur, men en myckenhet potatis användes också till brännvinsbränning och stärkelsefabrikation.

Då spanjorerna första gången sågo potatisen.

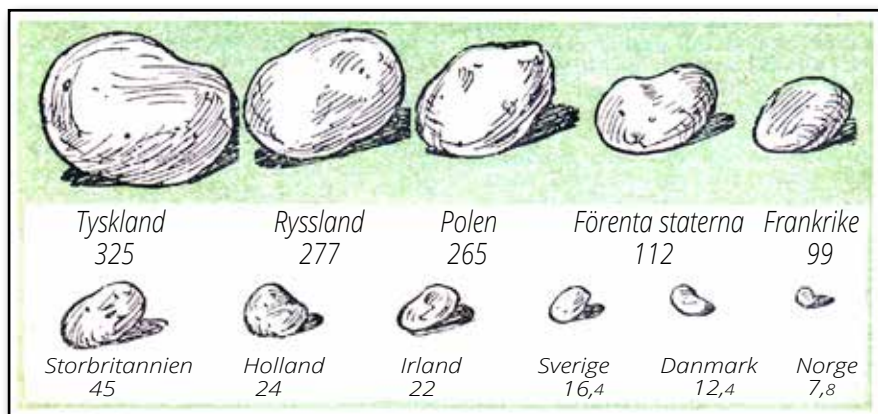
Kung Ludvig XVI visade sig vid en hovfest med en bukett potatisblommor på rocken, och drottning Maria Antoinetta bar en krans av samma blygsamma blommor i håret.

Trots det stränga förbudet, eller rättare sagt på grund av detsamma, bröto sig folk in på Parmenteriers mark och stulo bort hans potatis.

De preussiska bönderna lära sig att äta potatis.

Potatisodlingen i de olika länderna i grafisk framställning. Siffrorna angiva skörden 1923–24 i millioner deciton.

Viktiga ord och personer

Alströmer, Johan.

[1685–1761] Svensk företagsägare och industriman. Var med och grundade Kungliga Vetenskapsakademien. Är mest känd som den som gjorde potatisen populär i Sverige.

Cromwell, Oliver.

[1599–1658] Engelsk militär och statschef. Ledde ett uppror som störtade kung Karl I. Var statschef för England, Skottland och Irland från 1653 tills sin död år

Engel, Samuel.

[1702–1784] Schweizisk ekonom och agronom. Efter flera års missväxt skapade Engel ett projekt där invånare fick tillgång till små fält med offentlig mark för att odla potatis.

Fredrik II av Preussen.

[1712–1786] Preussisk kung och kurfurste av Brandenburg från 1740 tills sin död år 1786. Var en av sin tids mest framgångsrika ledare. Gjorde Preussen till en stormakt och utökade kraftigt dess territorium.

von Linné, Carl.

[1707–1778] Botaniker, läkare och zoolog. En av Sveriges mest berömda vetenskapsmän. Gjorde stora insatser i så varierade ämnen som medicin, undervisning, geologi, ornitologi och zoologi. Är i dag mest känd för den moderna systematiken, systemet som forskare använder när de organiserar och namnger växter och djur.

Ludvig XVI.

[1754–1793] Kung av Frankrike från 1774 till 1792. Avsattes under franska revolutionen och avrättades med giljotin i januari 1793. Kallas för Louis XVI på franska och Ludvig XVI på svenska.

Drottning Marie-Antoinette.

[1755–1793] Drottning av Frankrike och Navarra från 1774 till 1792. Var gift med den franske kungen Ludvig XVI. Hon hatades av stora delar av folket på grund av sitt slöseri. Marie-Antoinette avrättades under den franska revolutionen. Hon är i dag en av historiens mest kända personer och det har gjorts 100-tals pjäser, böcker och filmer om henne.

Parmentier, Antoine.

[1737–1813] Fransk farmaceut. Skapade nya sätt att raffinera socker och organiserade också arméns fältlasarett. Är mest känd som den som populariserade potatisodlingen i Frankrike.

Rudbeck, Olof, d. ä.

[1630–1702] Svensk vetenskapsman. Gjorde stora insatser för medicinen genom upptäckten av lymfkärnen. Grundlade en botanisk trädgård i Uppsala och började också ge ut ett samlingsverk

över Sveriges alla växter. Är i dag mest känd för verket "Atland" där han försöker bevisa att Atlantis låg i Sverige.

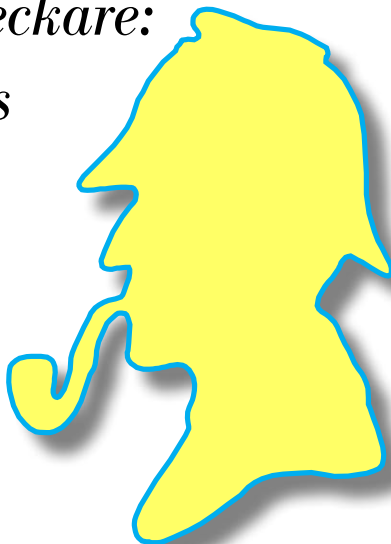
Treptolemos.

En furste i den grekiska mytologin. Triptolemos lär sig odling av åkerbrukets gudinna Demeter.

*Om du gillade den här e-boken
så kolla in våra deckare:*

- *Sherlock Holmes*
- *Filip Collin*
- *Leo Carring*
- *Asbjörn Krag*
- *Auguste Dupin*
- *Dick Donovan*

Mer info: www.klassiskadeckare.se